

Medya Neden Yolsuzlukla Mücadele Edemez?

Why is Media Unable to Struggle against Corruption?

Ayşe Çavdar*

Özet: Bu yazı liberal teorinin medyaya yüklediği bir tür sanal (virtüel) kamusal alan olma işlevi ve niteliğinin özellikle bu dönemde giderek daha da tartışmalı olduğuna dikkat çekmektedir. Bunu yaparken bugün medya denilen yapıların köklerine, stereotiplerine bakarak bu araçların toplumsal ve siyasal iletişimde oynadıkları rolü sorgulamaktadır. Makalenin merkezinde yer alan soru şudur: Medya siyasi ve ticari işlevleri giderek daha fazla örtüşen ve bu alanların aktörleriyle ilişkileri giriftleşen bir etkinlik alanı olarak yolsuzlukların bizatihi içinde olabilir, onları yönlendirebilir ve onlardan beslenebilirken bu alanda kamusal bir mücadele içinde yer alması ne denli anlamlı olabilir? Makalenin ana fikri medyanın tek başına yolsuzlukla mücadelede bir araç olamayacağı, aksine medyanın kendisinin de bir mücadele alanı olarak görülerek toplumsal ve siyasal bir uğraş olarak yolsuzlukla mücadelenin konularından biri olarak konumlanması gerektiğidir.

Anahtar Kelimeler: Liberal teori, kamusal alan, medya, yolsuzluk, gazetecilik.

Abstract: This article discusses the contested character and function of media defined by liberal theory in the struggle against corruption. In order to do that it problematizes the roots and stereotypes of media, as well as their role in political communication. The central question of the article can be formulated in this way: Media can be part of corruption in a given society because of the overlap between its economic and political functions. Since its relationships with the actors of politics and economy get more and more complex, how can media be part of a wider struggle against corruption? The article claims it is impossible to see media as an objective tool in this struggle; however media can be seen as a space and subject of this struggle.

Key Words: Liberal theory, public sphere, media, corruption, journalism.

* Gazeteci, *Aktüel* ve *Express* dergileri için gazetecilik yapmakta, Kadir Has Üniversitesi'nde ders vermektedir.
İletişim: aysecavdar@gmail.com

1980'lerden bu yana gazeteciliğin daha iyi bir demokrasi ve işini daha doğru düzgün yapan hükümetler için kamu adına işlev görecektir kurumlar oldukları yolundaki liberal demokrat iddia giderek artan bir şüpheyle karşılanıyor. Çünkü medya ne kurumsal ne de işlevsel olarak Doğu Bloku'nun çöküşünden sonra gemi azıya alan serbest piyasa ekonomisiyle yaptığı danstan yüzünün akıyla çıkabildi. Daha 1991'deki Körfez Savaşı'ndan başlayarak, tekelleşme, ticarileşme, rating ya da tiraj adına bilgilendirmeden çok eğlenendirme –ya da bunun yerine adrenalin bağımlılığı yaratan haberler ve içerikle şok etme– gibi eğilimleri nedeniyle medyanın kendisinden beklenen kamusal hizmeti yerine getiremeyeceği teslim edilmeye başlandı. Hatta denilebilir ki medya da yalnızca toplumlardan ya da hükümetlerden kaynaklanan baskı ya da tehditlerle karşılaştığı zaman aslında demokrasiyle arasında bir kan bağı olduğunu hatırladı. Kendi içinden de söz konusu eğilimleri ve demokrasiyle arasındaki ilişkiyi sorgulayan güçlü damarlar çıkmasına rağmen, belki de akıntının beklenmedik gücü karşısında vatandaşları nasıl bir dünyada yaşadığı konusunda bilgilendirmekten çok, onları reklamcılara ve politikacılara pazarlayan bir kurumsal niteliğe bürünmekte ısrarcı oldu. Bu yazıda 1990'larda ayyuka çıkan bu sorunların tesadüfi olmadığını, bilakis pek çoğunun medyanın ortaya çıkış öyküsünün ve kendisinden beklenen “enformasyon ticareti”ni yaparken geliştirdiği işlevsel mekanizmaların bir parçası/ürünü olduğunu savunulmaya çalışılacaktır.

Söze bugün bir meta olan “gazete”nin, ilk örneklerinin 15. yüzyılda coğrafi keşiflerin hızlanmasıyla, denizcilerin –çoğunlukla korsanların– Avrupalı tüccarlara mevcut ya da muhtemel sömürgelerde hangi doğal kaynakların bulunduğu ve bunların nasıl paraya dönüştürülebileceği konusunda yazdıkları haber mektupları olduğunu söyleyerek başlamak, ne demek istendiğini bir miktar açıklayacaktır. Bugün “haber mektubu” tamlaması ağırlıklı bir halkla ilişkiler terimi olarak –yenilikçi bir kavram gibi görüldüğü için– “basın bülteni” yerine kullanılıyor. Bilinen ilk popüler periyodik yayının, 15. yüzyılın sonlarında Almanya'da yayınlanan ve Transilvanya'da yaşadığı iddia edilen Vlad Tsepes Drakul'un (bildiğimiz adıyla Kont Drakula) sadistik maceraları sayesinde tirajını arttıran haber broşürleri olduğunu söyleyerek mevcut medyanın köklerine ilişkin bu yazıya temel oluşturan tarihsel anlatı özetlenmiş olacaktır. Bir yanı ticarete, diğer yanı ise kalabalıkların adrenalin ihtiyacı ve güvenlik histeryasına dayanan medya, takip eden yüzyıllar boyunca, özellikle 16–19. yüzyıllar arasında Avrupa'da sömürgelerden gelen kaynakların yarattığı iyimser havanın kurumsallaştırmaya koyulduğu serbest piyasa ve liberal demokrasi temelinde kendisine bu kökleri pek

de hatırlatmayan saygın bir tarih yazımı üretti. Ne var ki 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köklerine neredeyse büyük bir şehvetle dönerek kendisinden demokrasi ve toplumların geleceği adına beklenen tüm o “iyi şeyleri” (kamusal işlevini) bazen sahiden çok istese bile yerine getiremez oldu.

Medyanın sivil toplumla hükûmetler, devletler arasında enformasyona dayalı bir denetim platformu olarak işlev görebileceği tezi daha 1970’lerde çökmeye başlamış, Vietnam Savaşı sonrasında özellikle Amerikan medyasına yöneltilen eleştirilerde ortaya çıkan ve “medya emperyalizmi” şeklinde özetlenen bir olgunun varlığıyla da somutlanmıştı. Bu eleştiriye göre medyanın üstlendiği kamusal işlevlerin sınırları vardı ve aslında o sınırlar ulusların küresel çıkarları ile belirleniyordu.

“Pek Çok Ses, Tek Dünya” başlığıyla ve UNESCO’nun girişimiyle 1980’de yayınlanan *MacBride Raporu*, o dönemde henüz gazeteler, dergiler, radyo ve televizyondan mürekkep kitle iletişim araçlarının gelişmiş ülkeler yararına çalıştıklarını, bu ülkelerde yapılan haber ve yorumların yine bu ülkelerin çıkarları doğrultusunda işlenerek tüm dünyayı manipüle ettiğini söylüyordu. MacBride Raporu’na göre bu sorunun çözümü, yerel medya işletmelerinin desteklenmesi ve bu şekilde haber kaynakları ve finansal anlamda bağımsızlaşmalarının sağlanması; dahası gelişmiş ülke medyasının, gelişmekte olan ülkelere erişiminin sınırlanması ile mümkün olabilirdi. ABD ve İngiltere bu raporun yayınlanmasından sonra öne sürülen çözümlerin kurumsallaştırılmasına yönelik girişimlerin basın özgürlüğüne engel olacağını ifade ederek UNESCO’dan çekildiler.¹

Medya ile ona yüklenen kamusal işlev, dolayısıyla onun demokrasiye ne türlü katkıda bulunabileceği meselesi bir kez daha 1990’larda, özellikle Körfez Savaşı sonrasında yeni bir dalgayla ve çok daha radikal bir biçimde sorgulanmaya başlandı. Eleştirilerin merkezinde Körfez Savaşı’nda karşılıklı saldırıları canlı yayında ekranlara getirerek sembolik bir konum kazanan CNN vardı. Medya bu defa yalnızca etkisi üzerinden değil, işleyiş biçimi ile de eleştirilerin hedefindeydi. Uydu bağlantılarıyla haberin ortaya çıktığı yer ve zamanla, yayınlandığı yer ve zaman arasındaki uzaklık iyiden iyiye azalmış ve bu hız medyanın yapısal sorunlarını daha da görünür hâle getirmişti.

Elihu Katz, habere habercinin ve izleyicinin bu kadar yakınlaşmasının haberin değerine ve anlamına karşı her ikisini de körleştirdiğini (amiyane tabirle ifade edilirse gazetecinin de izleyicinin de aptallaştığını) söylüyordu:

1 İngiltere 1997’de, ABD 2003’te UNESCO’ya yeniden dâhil oldular.

“CNN’deki haberler sıcak patatesler gibi. Diğer ABD ağları gibi, CNN de haberleri olabildiğince hızlı bir şekilde uydu bağlantıları ve muhabirleri aracılığıyla tüm dünyadan topluyor. Ancak diğerlerinden farklı olarak, haberleri yaymak ve yayınlamak için de uyduları kullanıyor. İlk bakışta bu, yeni medya teknolojilerinin ideal bir şekilde işlevlendirilmesi gibi görünüyor. Fakat önemli bir sorun var: Editör ortadan kalkıyor. CNN, haberleri toplayıp akşam bültenine hazırlarken kazanılan zamanı bir kayıp olarak görürken, hiçbir editöryal çalışma yapmaksızın olayı neredeyse eşzamanlı olarak ekranlara yansıtıyor.” (Katz, 1992: 9).

İlk bakışta haberin, editörün ya da bir başkasının süzgecinden geçmeksizin izleyiciye, alıcıya aktarılması, sansür ya da manipülasyon ihtimalini ortadan kaldırıyor gibi görünse de CNN’in, CNN olması ve söz konusu savaş bağlamında hangi safta olduğunun açıkça bilinmesi, ayrıca bu görüntüler üzerine kurulan cümlelerin seçimi, haberin değil “gerçeğin manipülasyonu” olarak karşımıza çıktı. Katz (1992), bu yöntemin gazeteciliğin eleştirel niteliğinin ortadan kalkmasına sebep olacağı öngörüsünde bulunmuştu. Gazeteci, haberin, bilginin toplum açısından ne anlama geldiği konusunda kafa yoran insan olma konumundan, içinde bulunduğu işletme adına ve onun yarattığı bağlamda bilgiyi ileten, aktaran kişiye dönüştü. Bu, gazeteciliğe liberal siyaset anlayışının yüklediği ve devletle sivil toplum arasında denetim mekanizmalarından biri olması beklentisiyle yüklenen kamusal işlevi görme yetisi kazandıran araştırmacı ya da sorgulayıcı gazeteciliğin sonu demekti.

Ama sorun yalnızca bu da değildi. Medya giderek “duygusal” bir içeriğe sahip olmaya başlamıştı. Bu konuda medyaya öncülüğü reklam verenlere ratingler aracılığıyla daha çok izleyiciyi pazarlamak mecburiyetinde olan televizyon yapmış, ancak yazılı basın da bu dalganın peşinden gitmekte gecikmemişti. Şok edici savaş ya da kaza görüntüleri, ağlayan kadınlar ve çocuklar, felaketlere maruz kalmış toplumların ortaya koydukları dramatik sahneler haberlerdeki anlamın yerini almıştı. İzleyici bunca duygusal uyarıcı karşısında adeta kendisini kısıtlanmış hissediyordu. Ayrıca yeni iletişim teknolojileriyle haberler nicelik olarak o kadar büyük bir artış göstermişti ki her birine ayrı ayrı tepki vermek ve yine her birini ayrı ayrı anlamlandırmak mümkün olamıyordu. Bu duruma da “enformasyon bombardımanı” adı kondu. İzleyicinin ya da okuyucunun köşesine sıkışmasına sebep olan bir başka etmen de bu bombardımandı.

Medyanın iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle kazandığı hız kabiliyeti, yarattığı enformasyon bombardımanı ile bir araya geldiğinde gündemin hızla ve keskin virajlarla değişmesine neden oluyor, takip etmek neredeyse imkânsızlaşıyordu. Bu da habere bırakın liberal kamusal alan tarifi-

nin içerdiği “ortak akıl”la bakmayı, bireysel düzeyde bir anlam vermeyi bile imkânsız hâle getiriyordu. Dolayısıyla özellikle 1990’ların sonlarına doğru kendimizi lunaparklardaki galaksilere benzer bir medyatik ortamda bulduk. Tempomuz arada bir düşüyor, sonra birden hızlanıyor, etrafımızdaki-leri görmeksizin zamanın, mekânın, olguların ve haberlerin içinden geçerken bol miktarda adrenalin salgılıyorduk.

Dil de önemli bir meseleydi elbette. Gazetecilik okullarında verilen haber yazma derslerinde tam da bu dönemde bir tür motto belirdi. Deniyordu ki, “Haberi tanıdığınız en aptal kişinin anlayabileceği şekilde yazmalısınız.”² Bunun iyi niyetli bir sebebi var gibiydi: Haber, herkesin anlayabileceği bir dilde yazılmalıydı. Ne ki bu dil izleyicinin zekâsını ve kavrayış becerilerini azımsayan bir nitelik de taşıyordu. Söz konusu risk, daha büyük kalabalıklara ulaşma hedefi karşısında çok da düşünülmeden üstlenildi.

Medyanın haberle ve bizimle kurduğu ilişki onun yukarıda ancak izlenim kabilinden tasvir edilmeye çalışılan köklerinden devşirdiği bazı eğilimlerin belirginleşmesiyle de içinden çıkılmaz hâle geldi. Her medya kuruluşu ilk ve son tahlilde ticari bir işletmeydi. Bizimki gibi ülkelerde kamu kurumlarının ya da kamuya bağlı ticari işletmelerin ilan ve reklamlarıyla olan bağımlılık ilişkisi nedeniyle her an kontrol altında tutulan medya, 1980’lerde küreselleşen liberal ekonomilerin büyüttüğü serbest piyasa aktörlerinin verdikleri reklamlar aracılığıyla siyasetten görece bağımsızlaşırken büyük şirketlere bağımlı hâle gelmekle kalmadı, çoğu kez gizli ya da açıkça onların çatıları altına girdi.

Medya ve Hayal Kırıklığı

Gazeteciliğin tarihi konuşulmaya başlandığında iki temel eğilim göze çarpar. Bunlardan ilki ve güçlü olanı, liberal siyaset teorisinin medyaya yüklediği özel işleve, yani sivil toplumun, devletin ve bürokrasinin yaptıklarından haberdar olması, bunun yanı sıra dünyada olup bitenleri öğrenmesi, dolayısıyla bireylerin ve toplumların kendi gelecekleri hakkında kararlar alırken gereken enformasyona sahip olmasını sağlaması, ayrıca haberler aracılığıyla toplumun devleti ve bürokrasiyi, kendisini yönetenleri denetim altında tutmasına zemin oluşturmasına dayanır. Bu bakışın alternatifini ise kuşkusuz 20. yüzyılın son 40 yılından başlayarak dozu ve etkinliği

² Bu cümleyi bizzat 1992’de başladığım Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi’ndeki “Haber Yazma Teknikleri” dersinde duydum ve daha sonra yine 1990’larda bu içerikle yazılmış pek çok ders kitabında da rastladım. Gazeteciliği muhtemelen 1980’lerde yapılmış Hollywood filmlerindeki idealleştirilmiş gazeteci tiplerinden dolayı meslek olarak seçmiş bir ergen olarak çok büyük hayal kırıklığına uğradığım tahmin edilebilir.

artan eleştirel medya okumalarından gelir. Bu türlü tarih okumasına göre kitle iletişim araçları belirli bir teknoloji ve yatırım temelinde şekillendikleri için doğaları gereği ancak belirli türden bir sivil toplum formasyonuna hizmet eder –ki bu liberal serbest piyasa düzeneğine dayanan sivil toplumdur– ve ironik olarak işleyişi itibariyle de sivil toplumu manipüle etme eğilimindedir. Ancak ikinci bakış açısı da medyayı radikal bir biçimde eleştirmekle birlikte, eleştirisini ilkinin idealize ettiği işlev temelinde geliştirir. Bir başka deyişle, medya çeşitli nedenlerle –çoğu zaman kendi dışında gerçekleşen etkilerle, şirketlerin ya da devletlerin baskısı dolayısıyla– bu işlevi gerçekleştirecek zemini bulamaz ve var olabilmek için çeşitli türden iktidarlara işbirliği yapmak durumunda kalır.

Liberal kamusal alanın medyadan beklentisi, demokrasinin gereksinim duyduğu eğitimli seçmenin üretilmesine katkıda bulunmasıdır. Jürgen Habermas'ın sosyal bilimlerin hemen her alanında paradigmatik bir dönüşüm yaratan *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (ilk kez 1962'de yayınlanmıştır) adlı çalışması kamusal alan kavramını “komünal –cemaatsel– iletişim alanı” olarak tanımlar. İnsanlar ancak böylesi bir alanda bir araya gelebildiklerinde toplumu oluşturmaya başlarlar (1989: 27). Bu alan toplumu oluşturan bireylerin birbirlerinden ve birlikte ürettikleri yönetsel mekanizmalardan haberdar oldukları, kendi bugünlerine ve geleceklerine yön verdikleri, birbirleriyle mantık ilkeleri çerçevesinde tartışarak ortak akıl ürettikleri alandır. Başlangıçta, toplumlar henüz bu kadar karmaşık ve kalabalık değillerken yüz yüze iletişim temelinde şekillenen bu alan zamanla medyayı üretmiş ve topluma toplum olma niteliğini veren iletişim, kitle iletişim araçları aracılığıyla yürütülür olmuştur. Habermas'ın pek de değer vermediği sorun ise topluma toplum olma niteliği veren iletişimin profesyonelleşmesinin, uzmanlaşmasının, bir iş kolu olarak iletişim ortamını bizatihi oluşturanların geçim kaynağına, bunun da ötesinde zamanla söz konusu işlevin çok ötesinde bir güç kaynağına dönüşerek kamusal alanı piyasalaştırmasıdır.

Jay Blumler ve Michael Gurevitch (1995) “Crisis of Public Communication” adlı kitaplarında –kısaca özetlenmesi bile bu yazının sınırlarını aşacak– kitle iletişim ya da medya tarihinin 1990'larda aldığı şeklin Habermas'ın medyadan beklentilerinden ne kadar uzağa düştüğüne işaret ederler. Onlara göre medya tam da doğasında bulunan kimi sorunlar dolayısıyla demokrasiye hizmet eder olmaktan çıkmış, aksine demokrasiyi tehdit eder bir görünüm kazanmıştır: Sebebi ise onu ortaya çıkaran liberal demokrasinin medyaya yüklediği değerdir. Blumler ve Gurevitch'e göre medyanın demokrasiye hizmet edememesinin sebepleri “ticarileşme, tabloidleşme (magazinleşme) ve Amerikanlaşma”dır. Bunun arkasında ise yukarıda sözü edilen enformasyon

bombardımanı, teknolojik gelişmelerin yarattığı finansal bağımlılıklar ve enformasyonun bir tür eğlence formu alması (infotainment/bilgi+eğlence) yatar. Bir başka deyişle medya ve liberal demokrasi birbirlerini üretmekten çok yok etmeye başlamışlardır. Bunun sebebi ise adı pek açıkça konmasa bile bilginin ve kanaatin alınır-satılır bir metaya dönüşmesinin önüne geçecek bir mekanizmanın, serbest piyasa ve liberal demokrasi koşullarında bulunmaması, hatta bu türden mekanizmaların gene liberal demokrasi teorileri çerçevesinde tanımlanırken bir yandan da sınırlanan ifade özgürlüğü, bilgi edinme hakkı vb. çerçevelerle imkânsız hâle getirilmesidir. Çünkü kitle iletişim araçları haber verme işlevleri dolayısıyla haber kaynaklarına, varoluş alanlarını tanımlayan yasalar ve ödemek zorunda kaldıkları vergiler aracılığıyla hükûmetlere, birer işletme olmaları dolayısıyla finansal kaynaklarına, reklam verenlerine ve satın alınma ya da izlenme gereksinimleri dolayısıyla da tüketicilerine bağımlıdırlar. Aslında bu çok yönlü bağımlılık medyanın söz konusu alanlar arasında dengeli bir müzakere zeminine dönüştürebilecekken, yine liberal kamusal alanın enformasyon bağımlılığı dolayısıyla sahip oldukları gücü medya sahiplerinin ya da onların güçlerini paylaştıkları başka iktidar odaklarının hizmetine sunma eğilimi ise bizatihi liberal demokrasinin medyadan beklentisini gerçekleştiremez kılar.

Yukarıdaki yanı-teorik çerçeve özetlenecek olursa, liberal demokrasinin medyadan beklentisi enformasyon üretmesidir. Bu nedenle aynı demokrasi anlayışının gazeteciden beklentisi ise objektif olmasıdır. Oysa medya yapısı gereği enformasyon üretirken de, objektiflik kriterlerini belirlerken de gene liberal demokrasinin aslında bir kamusal değer olan enformasyonu –çünkü toplumun devamlılığı için yaşamsaldır– ve onun işlenmiş biçimi olarak tarif edilebilecek kanaati üretilip tüketilen bir metaya dönüştüren serbest piyasa koşullarıyla varoluşsal bir ilişki içindedir. Bu ilişki tam da medyanın zemini olan *medya sahipliği*, *medya tüketicileri* ve *haber kaynakları* aracılığıyla ticarileşir.

Medya Sahipliği Meselesi

Medyanın neden yolsuzlukla mücadele edemeyeceği sorusuna cevap birkaç aşamada verilebilir. İlk aşamada ise kaçınılmaz olarak *medya sahipliği* bulunur. Genel kural olarak ister devlet denetiminde olsun isterse özel mülkiyet rejimi altında, her medya kuruluşu bir ticari işletmedir. Bu da gelirleri ve giderleri arasında bir bağıntı olması gerektiği anlamına gelir. Özellikle teknoloji ve içerik maliyetlerinin hızla artışı ve sürekli yenilenme ihtiyacı, medya işletmelerini büyüyememeleri hâlinde yok olma tehli-

kesiyle karşı karşıya bırakır. 1990'lar sonrasında gelişen iletişim teknolojileri düşünüldüğünde, aynı dönemde yaşanan tekelleşme sorununun bir tesadüf olmadığı anlaşılır.

Medyanın liberal demokrasinin kendisinden beklentilerini medya sahipliği nokta-i nazarından neden yerine getiremediği sorusunun cevabı için Türkiye olabilecek en iyi örneklerden biri. 1970'lerin sonu ve 1980'lerde Karacanlar ya da Simaviler gibi meslekten gazeteci ailelerin piyasadan çekilmelerinin sebebi, gazeteciliğin artan maliyetleriydi. Onların yerini ise 1980'ler boyunca Özal liberalizminin yarattığı yarı karanlık serbest piyasa ortamının yeni simaları aldılar. Aydın Doğan, Milliyet ve Hürriyet'i alarak o güne kadar görülmemiş bir medya tekeli oluşturmaya ilk adımlarını attı. Mehmet Emin Karamehmet ve Uzan ailesi de aynı dönemde medyaya yatırım yaptı. Dinç Bilgin ise Ege'de ailesinden devraldığı Yeni Asır'la kazandığı paraları İstanbul'da Sabah Grubu'nu kurmak için kullandı ve o da gidecek büyüdü... 1990'larda medya patronlarının büyümelerini sağlayan siyasi ve ekonomik ortamdaki etkinliklerine ilişkin eleştiriler söz konusu medya gruplarının gazetecileri dâhil pek çok kez yazıldı. Ancak bir tek Dinç Bilgin bu konuda itirafname denilebilecek nitelikte açıklamalar yaptı. Uzanlar kriminal bir vakaya dönüştükleri, Karamehmet ve Doğan ise muhtemelen "başarıları" baki kaldığı için bu yolda kendilerini sorgulama fırsatı bulamadılar. Ancak Bilgin'in 08 Mart 2010 tarihli Taraf Gazetesi'nde Neşe Düzel'e verdiği söyleşi, işlerin nasıl yürüdüğüne ilişkin dışarıdan sıradan bir vatandaşın bile sezinlediği ortamı tarif etmeye hayli yardımcı oluyor.

Evvela Türkiye'de medyanın serbest piyasa ile ilişkisinin nasıl hızla şekillendiğini anlatıyor Bilgin:

"1960'lara kadar basın en büyük geliri kamudan gelen resmi ilanlardı. Daha sonra ortaya büyük tirajlı gazeteler çıktı. Türkiye ekonomisi büyüdükçe gazetelerin özel ilanları arttı ve basın, hükümetlerin etkisinden kurtuldu."

Aslında başlıkta sorulan "Medya yolsuzlukla neden mücadele edemez?" sorusunun ilk cevaplarından birini de veriyor Bilgin. Finansal olarak devlete, dolayısıyla hükümetlere bağımlı bir basının, üstelik yüksek tirajlara da ulaşamıyorsa yolsuzlukları haberleştirerek kamuoyuna sunması beklenebilir. Türkiye'de gene Dinç Bilgin'in de söylediği gibi ithal kâğıtla çıkan gazetelerin, kâğıt ithalatına getirilen ilave vergilerle yeri geldiğinde dizginlendiği vakası da akılda tutulduğunda, medya sahiplerinin özel kişiler olması durumunda bile yalnızca tekil haberlerin sansürlenmesi değil, gazetelerin genel yayın politikalarının hükümetçe belirlenmesi, bürokrasinin ve poli-

tikacıların karıştıkları yolsuzlukların haberleştirilmesine elbette engel olacaktır. Dolayısıyla, liberal teori bu noktada haklıdır, çünkü basın ancak serbest piyasa koşullarında hükümetlerden bağımsızlaşır. Ancak Dinç Bilgin açıklamasını burada kesmiyor:

“Basın, ‘büyük basın’ oldu. Demokratik bir ülkede olması gerekenden çok daha güçlü bir yere oturdu. Neredeyse dördüncü güç olup, hükümet devirecek, bakan değiştirecek güce ulaştı.”

Basının “dördüncü güç” olarak nitelenmesi 20. yüzyıla dair bir durum değil. Edmund Burke³, daha 18. yüzyılın sonlarında İngiltere bağlamında gazeteler için “dördüncü kuvvet” oldukları saptamasında bulunuyor. Thomas Carlyle’in Burke’ün bir konuşmasında yaptığı alıntıya göre ilk üç gücü o dönemin İngiltere’sinde din adamları, aristokrasi ve ticaret burjuvazisi oluşturuyor. Muhafazakâr Burke, gazetelerin formal siyasetle “güruh” (mob) diye adlandırdığı kalabalıklar arasında aracılık ettiğini kaydederek bu durumu onaylıyor da... Liberal Carlyle ise, Fransız Devrimi’ni incelerken dördüncü kuvvetin Fransa bağlamında diğerlerinden daha bile önemli olduğunu, çünkü gazeteler sayesinde ulusların konuşmaya başladıklarını öne sürüyor (Carlyle, 2001: 189). Peki ne oluyor da 18. yüzyılın şimdiki zaman, gelecek ve demokrasi tahayyülü için rüya gibi bir yenilik olan bu dördüncü kuvvet fikri 20. yüzyılın sonunda, hem de Carlyle’in özgürleşmesi için saydığı tüm gereksinimlere sahip olduğu bir ortamda demokrasi açısından başlı başına bir tehlikeye dönüşüyor. Cevabı yine Dinç Bilgin veriyor:

“Gazetecilik dışında bir işiniz yoksa hükümetleri rahatça eleştirebilir-diniz, onlarla kavga da edebilirsiniz... Farkında olmamak mümkün değildi. Ama bir yanda konformizm, bir yanda gücün şehveti vardı... Medya açısından Türkiye’deki tek güç asker ve siyasetçi değil. Büyük şirketler de bir güç. Gazeteler onlara karşı da bağımsız olmak zorundalar.”

Ama görünen o ki bağımsız olmayı tercih etmediler... Çünkü patronları bizatihi büyük şirketlerdi.

Gazetecinin Bağımsızlığı

Dinç Bilgin, Neşe Düzeli’nin hiç doğrudan doğruya bir habere müdahale edip etmediği yolundaki sorusuna ise şöyle cevap veriyor:

3 “Dördüncü Kuvvet” adlandırılmasının ilk kez Edmund Burke tarafından 1787 yılında bir parlamento tartışması esnasında telaffuz edildiğini söyleyen Thomas Carlyle’dir, ancak bu konuşma metni yayınlanmış değildir. Öte yandan kimi kaynaklara göre Burke hiçbir zaman böylesi bir sınıflandırma yapmamıştır. Terimi ilk kullanan Jeremy Bentham’ın takipçilerinden Thomas B. Macaulay’dır. Referansın tarihçesi ve tartışma için bkz. Slavko Splichal, Principles of Publicity and Press Freedom, Rowman & Littlefield Pub. Londra, ss: 42-63

“...gazetecilerde de maalesef patronun işinin lehinde yazmak gibi bir refleks oluştu. Gerçi aleyhte yazdığında, o gazetecinin başına iyi bir şeyler gelmeyeceğini de kestirilebiliyor insan... Sonuçta, gazetecinin gazeteciliği, kendini frenlemeye başladığı anda bitiyor.”

Bu konuda söylenebilecek pek bir şey yok aslında. Türkiye’de gazetecileri, patronlarından ve haber müdürlerinden, çalıştıkları işletmenin muhasebecilerinden ve avukatlarından, aynı zamanda haberlerine karşı dava açan politikacı ya da şirketlerden ve elbette sektör içindeki rekabetten koruyacak küçük bir düzenek ve düzenleme bile bulunmuyor. Gazeteler kendi aralarında yaptıkları “centilmenlik anlaşmaları” kapsamında birbirlerinin işten attıkları gazetecileri istihdam etmiyorlar. Sendikacılığa “bulaşmış” ya da herhangi bir sebepten çalıştığı işletmeyle davalık olmuş gazetecilerin karınlarını doyurabilecek ücretle bir iş bulmaları imkânsızlaşıyor. Dahası gazeteciliğin sunduğu “ün” ve “iş tatmini” için bedavaya bile çalışabilecek, her yıl iletişim fakültelerinden –ya da başkalarından– mezun olan tecrübesiz ama söz dinlemeye eğilimli binlerce genç de onların işlerini ellerinden almak için sırada bekliyor. Medya tekellerinin kurdukları haber ajansları, küçük gazeteleri de ana akım medyanın diline ve içeriğine yaklaştırırken onları muhabir çalışma yükümlülüğünden ve bu şekilde yapmak zorunda oldukları masraf kalemlerinden kurtarıyorlar. Bu koşullar altında bir gazetecinin, haber alırken de yazarken de sahidan dikkatli olması gerekiyor.

Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şube Başkanı Fatma Rüya Özkalkan Türkiye’de gazetecilerin sendikalaşmasının bugüne kadar neden mümkün olmadığını ve muhtemelen yakın gelecekte neden mümkün olamayacağını özetliyor:

“Medya patronlarının hiç toleransı yok. Sendika değil, mümkün olsa sözlüklerinden S harfini silecekler. O kadar şiddetli tepki gösteriyorlar, o kadar sert önlemler alıyorlar ki, müthiş bir baskı söz konusu. Daha da anlamlısı medya patronları arasında bu anlamda bir dayanışma söz konusu. Sendikalaşmamak için inanılmaz bir birliktelik var. Bu konuda kenetlenmiş durumdalar. Öyle ki medya kuruluşlarının hukuk bürolarında sendikalı, artık sendikalı olmasa da bir zamanlar sendikalı olmuş ya da çalıştığı kurumla çeşitli anlaşmazlıklardan dolayı davalanmış gazetecilerin listeleri var. Bu insanlar kesinlikle işe alınmıyorlar. Bu, bir bakıma bir kara liste. Bir arkadaşımız bir gazetede işe başladığı günün akşamında çalışmaya başladığı kurumun insan kaynakları tarafından çağrılıp, ‘Siz bir zamanlar böyle bir dava açmışsınız, sizinle çalışmamız mümkün değil.’ denilerek işten çıkartıldı.” (Aydar ve Çavdar, 2009: 132).

Türkiye’de gazetecinin patronuna bağımlılaştırılması, kimi açılardan Türkiye’nin en demokratik anayasası olan 1961 Anayasası’nın kabulünden sonraya dayanıyor. Özbalkan bu süreci de özetliyor:

“1961 Anayasası’nın kabulünden sonra, 212 Sayılı Basın İş Kanunu’nda bir değişiklik yapıldı ve gazetecilerin örgütlenebilmesi, daha iyi sosyal haklar ve iş güvencesi anlamında korunmaları yolunda düzenlemeler yapıldı. Örneğin maaşlarının peşin ödenmesinden başlanarak bir dizi ekonomik güvence getiriyordu. Yasa Resmî Gazete’de yayınlanır yayınlanmaz o dönemde 9 gazete 3 gün ‘Gazetemizi kapatıyoruz, protesto ediyoruz bu yasayı.’ diye çıkmadılar. Ünlü Dokuzlar Hareketi buydu. Buna Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Tercüman gibi gazeteler de dâhildi. O gün çıkan gazetelerinde ‘Bu yasayı çıkartmayı engelleyemedik, fakat bu yasa basın özgürlüğüne, basının geleceğine müthiş bir darbedir, dolayısıyla üç gün gazetelerimizi çıkartmayacağız.’ diye ilan verdiler. Medya patronları o zaman bile bu etkinliği yapabildiler. O zaman TGS daha örgütlüydü, üç gün boyunca basın çalışanları basın gazetesini çıkarttılar. Orada kendilerini ifade ettiler. ‘Patronların tepkisi aslında basın özgürlüğünü korumak istedikleri için değil, yasanın bize tanıdığı haklar yüzündendi.’ dediler. 10 Ocak da o nedenle Basın Özgürlüğü Günü olarak kutlanıyor zaten.” (Aytar ve Çavdar, 2009: 133)

Özbalkan’ın kısaca anlattığı hikâyenin arka planı bugünden bakıldığında ironinin neredeyse tüm unsurlarını taşıyor. Tarihe *Dokuzlar* ya da *Dokuz Patron Hareketi* namıyla geçen hikâye 1960 darbesiyle başlıyor aslında. Darbe sonrası kurulan Millî Birlik Komitesi 04 Ocak 1961 günü, gazetecilerle patronları arasındaki ilişkileri düzenleyen 5963 sayılı kanunda değişiklik yapan 212 numaralı kanunu çıkartıyor ve 10 Ocak tarihinde de Resmî Gazete’de yayınlıyor. Gümbürtünün sebebi gazete patronlarının yapılan değişikliklerden hoşlanmaması. Çünkü yasa, iş sözleşmelerinin yazılı yapılması, sözleşmelerde gazetecinin iş tanımının, ücret miktarının ve kıdeminin mutlaka belirtilmesi gerektiğini söylemekle kalmıyor, ücretlerin peşin ödeneceğini de kurala bağlıyor. Yasa ilk bakışta kulağa ve göze her şeyiyle hoş görünse de, sonuçta gazetecilerin özlük haklarının darbe sonrası kurulan ve esasen 1960 öncesindeki etkinlikleri sebebiyle gazete patronlarını cezalandırmak üzere bu yasa söz konusu değişiklikleri yapan Millî Birlik Komitesi’nce yapılması ironinin ilk adımını oluşturuyor. Bunun bir nevi ceza olduğunu, komitenin eş zamanlı olarak *Basın İlan Kurumu* kurması ve gazetelerin yaşam kaynağı olan ve ağırlıklı olarak dönemin *Kamu İktisadi Teşebbüsleri*nce finanse edilen reklamların bürokratik bir tekel tarafından idare edilmesini öngörüyordu. Bir başka deyişle gazete patronları

bir yandan ilan kaynakları tamamıyla siyasilerin tek sözleriyle idare edilecekleri bir kuruma bağımlı hâle getirilirken, diğer yandan İhtilal Komitesi tarafından çalışanları “özgürleştirilerek” cezalandırılıyordu. Yasanın Resmî Gazete’de yayınlanmasıyla birlikte, Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Vatan, Yeni İstanbul ve Yeni Sabah’ın patronları üç gün boyunca gazete çıkarmayacaklarını açıkladılar. Üç günlük boşluğu, söz konusu dönemde henüz elden ayaktan düşmemiş olan Türkiye Gazeteciler Sendikası’nın yayınladığı *Basın Gazetesi* doldurdu.

1980 sonrasında yeniden düzenlenen 212 sayılı kanuna göre çalışan gazeteciler yalnızca ilk darbenin onlara hediyesi durumundaki haklarını kaybetmekle kalmadılar, her türlü mesleki güvenceden yoksunluklarına ilaveten bir de yaptıkları haberlerden dolayı yargılanmalarını kolaylaştıran ve dolayısıyla haber yapmalarını engelleyen yasalarla uğraşmak durumunda kaldılar. Ergenekon ve Balyoz davalarını takip eden gazeteciler hakkında, 2010 ortaları itibarıyla 5 bin üzerinde soruşturma açılmış, bu soruşturmanın iki bininin davaya dönüşmüş olması gazetecilerin çok isteseler bile neden yolsuzlukla mücadelede işlevsel olamayacaklarının cevaplarından biri olsa gerek.

Peki, Ya Bundan Sonrası?

Dinç Bilgin, yukarıda alıntılanan söyleşisinde büyük sermayenin ilan ambargolarına rağmen bir gazete ayakta kalabilir mi sorusuna iyimser bir kehanetle cevap veriyor: “Önümüzdeki dönemde işi sadece gazetecilik olan yeni teşebbüsler ortaya çıkacak ve bu gazeteler para kazanacak.”

Bildiğimiz medya, artık yalnızca sektör içinde bir rekabetle yüz yüze değil. İnternet’in gelişip hemen herkesi yalnızca kendi hayat hikâyesi özelinde bile olsa birer muhabire dönüştürdüğü, sosyal medya aracılığıyla insanların kendi kişisel haber ağlarını ördüğü ve üstelik dünyadan haberdar olmak istediğinde de milyonlarca enformasyon parçacığına daha olayın evrimi tamamlanmadan ulaşabildiği bir bağlamda klasik medyanın işi bir hayli zor. Örneğin, kurucularının olanca hayati tehlikeye rağmen ellerine geçirdikleri Afganistan’a dair binlerce sayfa Pentagon dokümanını İnternet’te yayımlayarak kamuyu geleneksel medyanın asla onaylamayacağı yöntemlerle de olsa şeffaflaştıran Wikileaks’inki gibi bir performansın, aşırı kurumsallaşarak kendisi de şeffaflaşmaya ihtiyaç duyan geleneksel medya tarafından sergilenmesini beklemek neredeyse hayal ötesi bir durum. Çünkü medya, Wikileaks’e yöneltilen tehdidin belki binde birini bile göğüsleyemeyecek kadar sistem içine gömülmüş ve hantallaşmış durumda. Dahası içinde bulunduğu ağlarla ilişkilerini tehlikeye atamayacak kadar derin bağımlı-

lık ilişkileriyle muzdarip. Ve en önemlisi Wikileaks'inkine benzer bir niyeti yok. 1980'lerden itibaren yalnızca Türkiye'de değil, tüm dünyada toplumla, siyasetle, ekonomiyle alışverişinde güvenilir bir zemin ya da partner olmaktan da çıkmış durumda. Haber üretiminde İnternet'le baş edemediği gibi, kendisini ona uyarlamak istediğinde de genellikle çuvallıyor. Bu durumda bildiğimiz medyaya haberden çok kanaatlerin alanı kalıyor. Ancak girmiş ve bizatihi oluşturmuş olduğu networkler düşünüldüğünde dünyaya anlam verme çabamızda medyanın ne denli manalı bir kaynak olduğu da tartışılır.

Larry Sabato (1991), ABD medyasından yola çıkarak gazeteciliğin politikacılara ilişkin etkinliklerinin üç evreden geçtiğini ifade ediyor. İlki, 1941–66 dönemine tekabül eden “lapdog journalism” (“kucak köpeği olarak gazeteci” şeklinde çevirebiliriz) diye tarif ettiği ve gazetecilerin siyasi otoritelere hoş görünerek haber kaynaklarına ulaştıkları dönem. Bu durumda politikacılar ya da bürokratlar tarafından maniple edilmeleri kaçınılmazdı. İkinci dönem ise 1966–74 arasında tecrübe edilen ve gazetecilerin kendilerinden demokrasinin beklentilerini belki de en fazla gerçekleştirdikleri dönem olan “watchdog”, yani bekçi köpeği dönemi. Bu dönem aynı zamanda araştırmacı gazeteciliğin bir tür olarak belirdiği zaman dilimine de denk düşüyor. Sabato 1970'lerin ortalarından bu yana yaşadığımız üçüncü dönemi ise “junkyard dog” (çöplük köpeği) şeklinde adlandırıyor:

“Medya (bu dönemde) zaten yaralanmış olan politikacıların peşine tıpkı delicesine aç bir köpek balığı gibi düşüyor. Politikacının aldığı yaranın sebebi ya da sonuçları ne olursa olsun, gazeteci sahnede en öndeki karakterlerden biri olarak beliriyor ve yaptığı haberlerle hem seçimlerin geleceğini hem de hükümetlerin yapısını değiştiriyor.” (Sabato, 1991, s.6)

Sabato'nun “çöplük köpeği” dediği türü, “vurun abalıya” gazeteciliği olarak da adlandırmak mümkün. Gazeteci çeşitli sebeplerle yolsuzluğu, kirli çıkınları ortaya çıkmış politikacı, bürokrat ya da iş adamlarının hatta sıradan insanların olanca geçmişlerini araştırıp onları tıpkı “bir ahlak polisiymişcesine” kamuoyu nezdinde hapsedip yargılıyor ama çoğu zaman Ergenekon vakasında da olduğu gibi işleri ortaya çıkartan o olmuyor. Mahkemenin ya da polislin zaten peşine düştüğü haber nesnelere kovalamakla yetiniyor.

Medyanın, –aslında geleneksel medyanın– sahip olduğu en büyük sermaye ise kendisinden beklentilerin hala bir şekilde sürüyor olması. Aşağıdaki metin, görevi bürokrasiyi denetlemek olan Sayıştay Kurumu adına uluslararası bir toplantıda sunulan bir tebliğden alındı (vurgular bana ait).

“Görsel ve yazılı basınla radyoyu içine alan medya, olaylar hakkında toplumu hızlı ve etkili bir biçimde bilgilendirme imkânına sahip olduğu için sahtecilik ve yolsuzlukla mücadelede etkili bir araçtır. YDK (Sayıştay) olumsuzlukları toplum ve meclis üyelerine daha iyi aktarmak için basın-yayın kuruluşları ile yakın ilişkiler kurmalıdır. Ancak mesele medyanın üslubuna (açıklık ve kısalık gibi) kurban edilmemelidir. Siyasetçiler medyanın gündemiyle raporlardan daha çok ilgilenirler. Bu nedenle YDK'nın bulgu ve önerileri ile siyasetçilerin ilgilenmesi için medyaya ulaşması önemlidir. Medya, Sayıştay hakkında toplumun kanaatinin oluşmasında da önemli rol oynar. YDK'nın parlamenterlerin güvenini kazanmak için toplumun desteğine gereksinmesi vardır.” (Özsemerci, 2003: 137)⁴

Yukarıdaki paragraf, özellikle vurgulanmış cümleler medyanın yolsuzlukla mücadele etme meselesinde sahip olduğu bariyerlerin tek nedeninin kendisi olmadığını da ortaya koyar nitelikte. Bir kamu denetçisi, hazırladığı raporların siyasetçilerin gündemine ancak medyaya sızdırılması hâlinde geleceği öngörüsünde bulunuyorsa medya-siyaset-bürokrasi üçgeni arasındaki ilişkiler artık her türlü işlevselliğin ötesine geçmiş demektir. Denetçinin ifade ettiği üzere, yolsuzluk “medyanın üslubuna” kurban edilemeyecek kadar ciddi bir şeydir.

Kaynakça

- Aytar, V. ve Çavdar, A. (2009). *Medya ve güvenlik sektörü denetimi*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Blumler, J., & Gurevitch, M. (1995). *The crisis of public communication*. Londra: Routledge.
- Carlyle, T. (2001). *On heroes: Hero worship and the heroic in history*. Cambridge: Cambridge The Electric Book Company.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An Inquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge: Polity.
- Katz, E. (1992). The end of journalism? Notes on watching the war. *Journal of Communication* 42(4), 5-14.
- Özsemerci, K. (2003). Yolsuzluk ve sahteciliğin önlenmesi. *Sayıştay Dergisi*, 49, 129-138.
- Sabato, L. J. (1991). *Feeding frenzy: How attack journalism has transformed American politics*. New York: Free Press.

4 “Yolsuzluk ve Sahteciliğin Önlenmesi”, Mayıs 2003 tarihinde Tahran/İran’da yapılan III ECOSAI Semineri’ne, Sayıştay Başdenetçisi Kemal Özsemerci tarafından sunulan “Türkiye Cumhuriyeti Sayıştayı Ulusal Tebliği”dir.